

УДК [94:32] (477.7) "19"

Кульчицька О.В., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Кульчицька Олена Василівна (1972 р.н.). Закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту в 1994 р. Аспірантка кафедри історії та філософії МДГУ ім. Петра Могили. Тема кандидатської дисертації: "Трамадсько-політичне життя Півдня України у кінці ХІХ – на початку ХХ ст."

Теоретична і практична діяльність есерів на Півдні України (початок ХХ ст.)

Автор статті акцентує увагу на практичній роботі соціалістів-революціонерів на Півдні України на початку ХХ ст.

The author of the article pays a special attention to the practical activity of socialist revolutionaries (essers) on the South of Ukraine in the beginning of the XX-th century.

На початку ХХ ст. на території Півдня України, що входила до складу Російської імперії, існувала значна кількість російських політичних партій, серед яких і партія соціалістів-революціонерів (есерів), діяльність якої у зазначеному регіоні відіграла певну роль у суспільно-політичному житті того часу.

Тема діяльності різних політичних партій в дореволюційний час завжди була актуальною, до неї неодноразово зверталися історики. Серед російських фахівців ґрунтовно досліджували діяльність есерів К.В.Гусев [1] та Д.Б.Павлов [2]. Вітчизняні історики також здійснили наукові розвідки, які висвітлюють різні сторони діяльності есерівських організацій. Так, Р.І.Ветров та С.П.Донченко розглядають їх в комплексі з іншими політичними партіями, використовуючи методи порівняння [3]. А.І.Павко чільне місце приділяє історіографії проблеми [4], а В.Волковинський зосереджується на есерівському тероризмі [5]. Проте діяльність есерівської

партії на регіональному рівні вивчена ще недостатньо. Автор даної статті, вводячи до наукового обігу деякі нові матеріали, ставить своєю метою більш детально висвітлити теоретичну й практичну діяльність російських есерів Півдня України на початку ХХ ст.

Партія соціалістів-революціонерів виникла у 1901 р. шляхом об'єднання "Південної партії", яка діяла в Україні з центром у Харкові, "Північного союзу соціалістів-революціонерів" у Петербурзі та есерів Поволжя [6]. Згодом всі великі міста України були охоплені мережею есерівських організацій. Крім Харкова та Катеринослава, в 1904 р. її місцеві комітети існували в Одесі та Херсоні [7], а прокламації "Наші задачі", "До солдатів", "До всіх робітників і робітниць" м. Миколаєва, що потрапили до місцевої жандармерії у відповідний період, свідчили про те, що есери діяли і в Миколаєві [8]. Вже в 1907 р. в Херсонській губернії, до складу якої входили Миколаїв, Одеса, Херсон, існувало 114 місце-

вих організацій, які нараховували 1263 особи [9]. Взагалі серед мешканців Півдня України вони користувались політичним впливом.

В основному місцеві осередки формувались зверху донизу: спочатку виникало “ядро”, керівний орган, а потім вербувались члени і створювались підрозділи, які діяли в тому чи іншому напрямку. До структури місцевої організації зазвичай входили: союз пропагандистів, агітаторська сходка і технічна група (типографська і транспортна) [10].

Теоретичні настанови есерів були розглянуті на І з'їзді партії, який відбувся 29 грудня 1905 – 4 січня 1906 рр. З'їзд затвердив програму і статут, згідно з яким окреслювалась кінцева мета: “Партія соціалістів-революціонерів, здійснюючи боротьбу з самодержавством, агітує за скликання Установчих Зборів для ліквідації самодержавного режиму і перевлаштування всіх сучасних порядків в дусі встановлення вільного народного правління, особистих свобод та захисту інтересів праці” [11].

Есери виступали за революційне повалення самодержавства, соціалізацію землі, а потім – за еволюційний розвиток країни, яка, на їх думку, в той час ще не була готова до соціалістичної революції. Тому вважали, що до соціалізму можна перейти завдяки соціальній революції, тобто без насилля.

Для реалізації власних задумів соціалістам-революціонерам потрібні були сили, які б могли їх здійснити. На кого ж спирались есери? У третьому номері “Революционной России” зазначалось, що “головну увагу партія звертала на діяльність двох верств населення: промислових робітників крупних центрів та інтелігенцію”. Також наголошувалось, що робітництво складає головне підґрунтя партії [12]. Виходячи з цього, есери розгорнули пропагандистсько-агітаційну діяльність серед робітників Півдня України.

Як конкретні вимоги вони пропонували встановити мінімальну заробітну плату та 8-годинний робочий день, створити профспілки, запровадити на підприємствах страхування робітників та забезпечити їм охорону праці.

В 1905 р. діяли “Миколаївська робітничка організація соціалістів-революціонерів” [13], “Робітничка організація Одеського комітету есерів”, з якою співпрацювали члени “Одеського союзу учнів соціалістів-революціонерів” [14] та деякі інші. Робота в місцевих осередках зводилась до занять з гуртками; підготовки ними про-

пагандистів; збору грошей на утримування явочних квартир, друку різних відозв, пропаганди в масах і війську.

Поліція намагалась своєчасно реагувати на дії есерів, прагнула заарештувати місцевих партійців і ліквідувати їх типографії. Так, 30 квітня 1905 р. в Одесі, на квартирі міщанки Фрейди Розенберг, була заарештована типографія “Одеського комітету партії соціалістів-революціонерів”, в якій працювали Лазар Бернштейн і Хаїм Гросман [15]. А в ніч з 16 на 17 червня 1906 р. заарештували типографію “Миколаївської робітничої організації соціалістів-революціонерів”, що розміщувалась в квартирі робітника Чорноморського заводу Петра Лупарева, серед затриманих опинились господар та його дружина – Пелагея Лупарева, Петро Носков, Андрій Голубицький та Арон Гершлер [16].

Незважаючи на арешти, есери продовжували свою революційну діяльність. У квітні 1907 р. вони активно діяли в Одеському порту. Там організовувались групи агітаторів, які повинні були створити гуртки з 8-10 осіб і вести в них роботу. Головним керівником в портовій організації була “Маня Портовая” (справжнього імені, на жаль, з'ясувати не вдалось) [17].

Жінки-есери діяли і в інших південних містах. Наприклад, миколаївською охранкою на Клавдію Митрофанівну Паніну була заведена особова справа про її діяльність в партії, де зазначалось, що “в 1908 році вона займалась вербуванням членів партії соціалістів-революціонерів, влаштувала на своїй квартирі таємні збори молоді, де проводила протиурядові бесіди, висловлювалась про необхідність пропаганди серед нижчих військових чинів” [18].

У 1913 р. Олександра Олександрівна Арсеньєва разом з ефрейтором 57-го піхотного Модлінського полку Дмитром Самойловичем Залужним брала участь у підготовці втечі політичних арештантів з Херсонської каторжної в'язниці, за що й була заарештована й вислана з міста [19]. Як бачимо, жінки Півдня України в лавах есерів відігравали не останню роль.

Щодо селянства, то варто підкреслити, що есери іделізували його, покладали на нього особливі надії, але революційну роботу в селах вели в міру можливості. Селян приваблювало есерівське гасло “соціалізації землі”, що означало скасування приватної власності на землю і перехід її без викупу до сільських общин на за-

садах зрівняльного користування. Тому в південних селах України з'явилися сільські організації есерів. Наприклад, Нововоронцовська група на початку XX ст. нараховувала 18 осіб, а Бердянська – 14 [20]. До того ж їх діяльність на селі була млявою і неорганізованою.

Так, з копії листа від 26 жовтня 1906 р. від Новобузької організації есерів на ім'я П.А.Коцубея в Одесу до обласної селянської комісії при південноросійському обласному комітеті партії соціалістів-революціонерів дізнаємося, що “з'їзд Новобузького району не відбувся, тому що товариші-селяни не могли з'їхатись у призначене місце і час внаслідок несприятливої погоди” [21]. З першого погляду видно, що це звичайна відписка, яка ще раз підкреслювала незібраність та політичну незрілість селян. Навряд чи погода могла завадити їм обговорити нагальні питання. Ймовірніше всього, не було про що доповідати. До того ж власні господарські проблеми селян цікавили більше, аніж розмови про політику.

Крім робітників та селян, есери намагались заручитися підтримкою солдатів. Так, в Одесі роботу з ними здійснювала військова організація, яка діяла при місцевому комітеті партії соціалістів-революціонерів. В лютому 1906 р. вийшли дешеві брошури та книги для солдатського читання. Особливою популярністю користувалась книга “Солдатський подвиг”, яка була видана накладом в 500 тисяч екземплярів і розповсюджувалась у військових гарнізонах [22]. Однак есерівська агітація у війську до збройного повстання так і не привела.

Для скорішого досягнення кінцевої мети – соціалізму застосовувався терор. Теоретики есерівського вчення В.Чернов, М.Гоц та ін., які жили за кордоном, у програмних документах та численних статтях, що виходили в друкованому органі “Революционная Россия”, висловлювались за негайне проведення у безправній Росії в життя тероризму, який є практично єдиним засобом хоч якось приборкати всевладних, безкарних царських насильників [23].

Заклик “Революционной России” не заспокоюватись на дрібній роботі, а віддаватися великій справі – пропаганді терору в масах знайшов підтримку на місцях. В перших числах лютого 1906 р. в Одесі відбувся обласний з'їзд членів партії соціалістів-революціонерів. В ньому брало участь від 16 до 20 осіб, де кожний представник від місцевої партії доповідав про її роботу. Та-

кож розглядалась процедура здійснення терактів. Зокрема відзначалось, що для виготовлення бомб буде влаштовуватись обласна лабораторія. Не заборонялось їх мати і в місцевих комітетах [24]. Терористичні акти повинні здійснюватись тільки за розпорядженням обласного комітету, а роль місцевих зводилась до надання відомостей про адміністративних осіб, проти яких ці акти виконувались за вироком. Особливість їх здійснення полягала в тому, що місцеві есери завчасно подавали списки осіб, здібних на теракти, а виконували їх особи, прислані з інших районів [25].

В 1906 р. есери Одеси підірвали пароплав “Імператор Николай”, а в 1907 р. було підірвано і спалено ще декілька пароплавів [26]. В тому ж році в Херсоні стало відомо про діяльність сестер Софії та Тамари Гінзбург і Катерини Занудько, причетних до організації замаху на життя імператора [27].

Крім терактів, есери брали участь в експропріаціях грошей і цінностей у банках, приватних квартирах і конторах багатих підприємців. Ось як описував процес експропріації один з учасників миколаївських есерів: “Хотіли пограбувати залізничну станцію. Службовців в цей час було багато, нас 6 чоловік, всі в масках. Іменем партії і бойової дружини ми наказали всім встати зі своїх місць і підняти руки вгору. Потім вишикували їх в ланку і погрозували браунінгами, якщо хтось починав ворушитися. Гроші вкрасти не вдалось, не змогли зламати сейф. Всі розбіглися. Але потім розпочинались муки совісті” [28].

Таке траплялося тому, що до лав есерів вступали всі нетерплячі, хто прагнув негайних змін в суспільстві. Тим паче, що есерівське гасло “В боротьбі ти отримаєш право своє” обіцяло їм ці зрушення. На практиці виявилось, що деякі представники місцевих осередків не тільки не мали чітких уявлень про шляхи й методи боротьби, але й не були готові до цього психологічно.

В 1907 р. ЦК партії вирішив припинити вищевказані заходи, але деякі місцеві есерівські організації не підтримали такого рішення. Відокремившись, вони організували самостійну партію під назвою “Молода Воля”, представники якої з'явилися в Одесі та Миколаєві [29].

Як бачимо, есери, що діяли на Півдні України, прагнули свої теоретичні настанови реалізувати на практиці. Їм дійсно вдалося залучити до політичного життя частину інтелігенції, учнівської молоді, селянства, робітництва та військо-

вих, але успіхів у своїй діяльності так і не досягли. Це пояснювалось, по-перше, несвоєчасним прийняттям програми, організаційних та тактичних принципів (I з'їзд ПСР, що затвердив програму та статут партії відбувся вже під час революції, в той час, як місцеві осередки вже діяли).

По-друге, слід погодитись з К.В.Гусевим, на думку якого програма цієї партії "була більше декларацією загальних принципів, аніж ретельно продуманим планом дій, більше перерахунком цілей, аніж вказівкою тих шляхів, якими можна було їх досягти" [30].

По-третє, не існувало єдності в самій партії. Вже до 1912 р. в ній визначилось три течії, кожна з яких висувала свою програму: ліві – безумовний терор, збройні демонстрації, бойкот Думи та виборів; центристи – тимчасове припинення терору (допускався терор не від партії, а від бо-

йової групи), бойкот Думи; праві – відмова від терору, визнання Думи та участь у виборах [31]. Якщо на зорі свого існування "ліве крило" есерів на Півдні України заявляло про себе переважно через діяльність одеських організацій, то в 1917 р. позиції лівих значно посилювались в Миколаєві та Херсоні [32].

По-четверте, між ЦК та місцевими організаціями не існувало узгоджених дій. По-п'яте, на місцях бракувало кваліфікованих політиків та адміністраторів з досвідом політичної боротьби.

Таким чином, хід історичних подій довів, що есери, які діяли на Півдні України на початку ХХ ст., не виправдали себе як організатори та практичні керівники революційного руху. Однак досвід їх діяльності може бути використаний сучасними політичними партіями для запобігання помилок та більш ефективної роботи.

Література

1. Гусев К.В. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционизма к контрреволюции. – М., 1975. – 383 с.; Він же. Эсеровская богородица. – М., 1992. – 160 с.
2. Павлов Д.Б. Эсеры – максималисты в первой российской революции. – М., 1989. – 239 с.
3. Ветров Г.І., Донченко С.П. Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900-1925 рр.). – Дніпропетровськ, 2001. – 244 с.
4. Павко А.І. Політичні партії та організації в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть: методологія, історіографія, проблеми, перспективні напрямки наукових досліджень. – К., 2001. – 111 с.
5. Волковинський В. Україна в орбіті есерівського тероризму на початку ХХ століття // Історія України. – 2002. – №8. – 4 с.
6. Ветров Г.І., Донченко С.П. Вказ. праця. – С. 22
7. Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы: В 3-х т. – Т. 1. 1900-1907 гг. – М., 1996 г. – С. 131.
8. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДАУ), ф. 359, оп. 1, спр. 1, арк. 40.
9. Киселев И.Н., Корелин А.П., Шелохаев В.В. Политические партии в России в 1905-1907 гг.: численность, состав, размещение (количественный анализ) // История СССР. – 1990. – №4. – С. 78.
10. Политические партии России конец ХІХ – первая треть ХХ века. – М., 1996. – С. 436.

11. ЦДАУ, ф. 349, оп. 1, спр. 51, арк. 8.
12. Слетов С.Н. К истории возникновения партии социалистов-революционеров. – Пг., 1917. – С. 23.
13. ЦДАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 8, арк. 21 зв.
14. Там само, ф. 385, оп. 1, спр. 1616, ч. 1, арк. 7 зв. – 8 зв.
15. Там само, арк. 7.
16. Там само, ф. 359, оп. 1, спр. 8, арк. 92.
17. Там само, ф. 385, оп. 1, спр. 1696, ч. I, арк. 112-112 зв.
18. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. 1817, оп. 2, спр. 58, арк. 1.
19. ЦДАУ, ф. 350, оп. 1, спр. 2, арк. 10.
20. Там само, ф. 349, оп. 1, спр. 70, арк. 1-6.
21. Там само, ф. 386, оп. 2, спр. 26, ч. I, арк. 100.
22. Там само, ф. 268, оп. 1, спр. 140, ч. I, арк. 13.
23. Волковинський В. Вказ. праця. – С. 1.
24. ЦДАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 8, арк. 7 зв.
25. Там само. – арк. 8.
26. Там само, ф. 385, оп. 1, спр. 1696, ч. II, арк. 73.
27. Там само, ф. 350, оп. 1, арк. 9.
28. Исповедь бывшего революционера // Николаевская газета. – 1908. – 15 июля.
29. ЦДАУ, ф. 385, оп. 1, спр. 1696, ч. II, арк. 159-159 зв.
30. Гусев К.В. Вказ. праця. – С. 8.
31. ЦДАУ, ф. 349, оп. 1, спр. 51, арк. 7.
32. Ветров Г.І., Донченко С.П. Вказ. праця. – С. 77

Надійшла до редколегії 07.05.2003 р.